

Η παρουσία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας κατά τους πρώτους Βυζαντινούς αιώνες.

Επιστήμες / Φιλοσοφία

Δρ. Ιωάννης Ν. Λίλης Λέκτορας Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Ηρακλείου Κρήτης

Μεγάλη χαρά προξενεί το γεγονός ότι με την πάροδο των ετών, δημοσιεύονται όλο και περισσότερες μελέτες που αφορούν το χώρο της Βυζαντινής Φιλοσοφίας. Η παρατήρηση αυτή έχει εξόχως ιδιαίτερη σημασία καθώς, ως γνωστόν, η έρευνα και παρουσίαση της Βυζαντινής Φιλοσοφίας αποτελεί σημαντικότατο παράγοντα για την έρευνα και την παρουσίαση συνολικά του βυζαντινού πολιτισμού.

Με τον όρο *Βυζαντινή Φιλοσοφία* εννοούμε την ενασχόληση των βυζαντινών συγγραφέων με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, δηλαδή το σχολιασμό και τη μελέτη της κεντρικής σκέψης των αρχαίων ελληνικών φιλοσοφικών κειμένων που αφορούν τον κόσμο, το φυσικό περιβάλλον και τον άνθρωπο (Λογική και Φυσική). Βέβαια αυτή η διεξοδική ενασχόληση των βυζαντινών με την έρευνα και την ερμηνεία των αρχαίων φιλοσοφικών κειμένων δεν είναι άμοιρη του γενικότερου πολιτιστικού περιβάλλοντος στο οποίο ανέπνεε το Βυζάντιο. Το Βυζάντιο είχε αφομοιώσει γόνιμα την ελληνικότητα σε κάθε πτυχή της ζωής του και όχι μόνο στο σχολιασμό των αρχαίων φιλοσοφικών κειμένων. Η τέχνη, η θεολογία, η εκκλησιαστική ζωή, η διπλωματία και η πολιτική των Βυζαντινών είναι άμεσα

εμποτισμένα από το μέτρο, τα όρια και την άσκηση του ελληνικού πνεύματος. Όμως καθώς καταγράφουμε, ως μελετητές της Φιλοσοφίας, την παρουσία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στο Βυζαντινό πολιτισμό, θα πρέπει να διευκρινίσουμε πως *Βυζαντινή Φιλοσοφία* ονομάζουμε μόνο την ενασχόληση των Βυζαντινών συγγραφέων με τα καθεαυτό αρχαιοελληνικά φιλοσοφικά κείμενα.

The New Philosophou Monastery was founded in 1691. The monastery with the remarkable carven

Συνεπώς μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο *Βυζαντινή Φιλοσοφία* για τα κείμενα του 9ου αιώνα μ.Χ. και εξής, μέχρι την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπως τα κείμενα του Μ. Φωτίου και κατόπιν του Μ. Ψελλού, του Αρέθα, του Πλήθωνα και άλλων σοφών, οι οποίοι ασχολήθηκαν διεξοδικά με τα κείμενα των αρχαίων φιλοσόφων[1], γεγονός που δεν παρατηρείται στους προηγούμενους βυζαντινούς αιώνες. Από τον 1ο μ.Χ. αιώνα μέχρι τον 9ο, δεν έχουμε *βυζαντινή φιλοσοφία*, αλλά τη φιλοσοφία του τέλους της αρχαιότητας, του ύστερου Ελληνισμού, στους τρεις πρώτους μ.Χ. αιώνες, καθώς και τη χρησιμοποίηση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής ορολογίας από τους Πατέρες της Εκκλησίας[2].

Φιλοσοφία του ύστερου Ελληνισμού είναι τα φιλοσοφικά κείμενα που παράγονται στα ελληνιστικά χρόνια, καθώς και τους τρεις πρώτους περίπου χριστιανικούς αιώνες από τους εθνικούς δασκάλους, όπως είναι ο Πλωτίνος. Τα συγκεκριμένα κείμενα δεν μπορούν να ενταχθούν στη *Βυζαντινή Φιλοσοφία* καθώς είναι καθαρά η αρχαία ελληνική φιλοσοφία προσωπικά αφομοιωμένη και προεκτεινόμενη από μετέπειτα εθνικούς δασκάλους. Όμως και η γνώση και χρήση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας από τους Πατέρες της Εκκλησίας από τον 3ο μέχρι τον 9ο αιώνα (τελευταίο εκπρόσωπο θα αναφέραμε τον Ιωάννη Δαμασκηνό) επίσης δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως *Βυζαντινή Φιλοσοφία*, γιατί τα κείμενα των εν λόγω συγγραφέων δεν έχουν ως σκοπό να ερμηνεύσουν και να σχολιάσουν κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, αλλά να διδάξουν τα κείμενα της Αγίας Γραφής και της Εκκλησίας, με όλα τα δημιουργικά της έργα χρησιμοποιώντας ως μέσον και ορολογία την αρχαία ελληνική φιλοσοφία.

Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός, λαμπρός βυζαντινός συγγραφέας και μαχητής της αλήθειας που ζει τον 8ο μ.Χ. αιώνα, στο έργο του *Πρός τούς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας* ρωτάει τον αναγνώστη του που βρήκες στην Παλαιά Διαθήκη ή στο Ευαγγέλιο το όνομα της Τριάδος, ή το ὁμοούσιον ή το μία ὑπόστασις του Χριστού, δύο φύσεις, αυτολεξεί; Αλλά όμως, συνεχίζει, επειδή τα ὀρισαν αυτά οι ἅγιοι Πατέρες από τις ισοδύναμες με αυτά λέξεις της Αγίας Γραφής τα δεχόμαστε και αυτούς που δεν τα δέχονται τους αναθεματίζουμε[3]. Σύμφωνα με το παραπάνω κείμενο εκείνο που ενδιαφέρει πρωτίστως είναι η έκφραση της αλήθειας της Αγίας Γραφής με ισοδύναμες λέξεις. Αν δεν είναι ακριβώς οι ίδιες δεν ενοχλεί, αρκεί να έχουν το ίδιο περιεχόμενο, χωρίς να αλλοιώνουν τη ευαγγελική αλήθεια. Η χρησιμοποίηση της φιλοσοφικής ορολογίας σε αυτό το έργο ήταν επιτακτική ανάγκη, γιατί με τη φιλοσοφική ορολογία προσπαθούσαν οι αιρετικοί να αλλοιώσουν τη διδασκαλία της Αγίας Γραφής και της Εκκλησίας, και επομένως με τα ίδια ὄπλα ἔπρεπε να απαντήσουν οι μεγάλοι Εκκλησιαστικοί Πατέρες.

[Συνεχίζεται]

[1] Βλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία στην σύγχρονη έρευνα* (από το βιβλίο «Μεσαιωνική φιλοσοφία. Σύγχρονη έρευνα και προβληματισμοί», Εκδ. Παρουσία, Αθήνα, 2000) [http : // www. Myriobiblos.gr/ texts/greek/benakis byz erevna.](http://www.Myriobiblos.gr/texts/greek/benakis_byz_erevna.), σελ. 3 - 4.

[2] Χαρακτηριστική είναι η διαφωνία του Λίνου Γ. Μπενάκη με τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Νίκο Πολίτη, ο οποίος σε βιβλίο του δίνει τον τίτλο *η Ελληνική φιλοσοφία εις το Βυζάντιο. Α τόμος : Α΄ - Στ΄ αιώνες*, ενώ κατά το Λίνο Μπενάκη θα ἔπρεπε να είναι «*Η Ελληνική φιλοσοφία στους πρώτους ἕξι χριστιανικούς αιώνες*» γιατί δεν μπορούμε να μιλούμε για Βυζαντινή Φιλοσοφία πριν από τον 9ο τουλάχιστον αιώνα. Προηγουμένως έχουμε την Φιλοσοφία του ὕστερου Ελληνισμού και την γνώση και χρήση της εθνικής φιλοσοφίας από τους Ἑλληνες Πατέρες και θεολόγους (ως τον Ιωάννη Δαμασκηνό) στις ανατολικές Ρωμαϊκές επικράτειες και στο πρώιμο Βυζάντιο»: Λίνου Γ. Μπενάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία στην σύγχρονη έρευνα* (από το βιβλίο «Μεσαιωνική φιλοσοφία. Σύγχρονη έρευνα και προβληματισμοί», Εκδ. Παρουσία, Αθήνα, 2000) [http : // www. Myriobiblos.gr/ texts/greek/benakis byz erevna.](http://www.Myriobiblos.gr/texts/greek/benakis_byz_erevna.), σελ. 3. Διαφωνία, αλλά πιο ήπιας μορφής, εκφράζει ο Μπενάκης και με το έργο του αιμνήστου Καθηγητή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νίκο Ματσούκα, ο οποίος το 1994 κυκλοφόρησε το έργο του *Ιστορία της Βυζαντινής Φιλοσοφίας*, από τις εκδόσεις Βάνιας, της Θεσσαλονίκης. Ο Μπενάκης διαφωνεί με τους τίτλους που δίνει ο Ματσούκας στα κεφάλαια του εν λόγω έργου *Οι πρώτοι πέντε αιώνες* καθώς και *Από τον 6*

ο ως τον 9ο αιώνα, γιατί ως κεφάλαια ενός έργου που λέγεται *Ιστορία της Βυζαντινής Φιλοσοφίας* δίνουν την ίδια εντύπωση με το έργο του Νίκου Πολίτη, πως οι πρώτοι δηλαδή 9 αιώνες του Βυζαντίου παρουσιάζουν *Βυζαντινή Φιλοσοφία*. Αντιθέτως ο Λίνος Μπενάκης συμφωνεί με την τιτλοφόρηση των επόμενων κεφαλαίων από το Ματσούκα, στο προαναφερθέν έργο του, που έχουν το όνομα *Σταθμοί της Βυζαντινής διανόησης*, γιατί κατά το Μπενάκη τιτλοφορούνται πιο προσεκτικά. Βλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία στην σύγχρονη έρευνα*, σελ. 3. Ο Νίκος Ματσούκας στο έργο του *Ιστορία της Βυζαντινής Φιλοσοφίας* δεν εντοπίζει την παρουσία της ελληνικής φιλοσοφίας στους σχολιασμούς των κλασικών κειμένων από τους Βυζαντινούς συγγραφείς· αυτήν την εργασία τη θεωρεί σεβαστή, αλλά δευτερεύουσα. Ο Ματσούκας ψηλαφεί την ελληνική φιλοσοφία στην αφομοίωση του ελληνικού τρόπου ζωής σε όλο το φάσμα της βυζαντινής ζωής : θεολογία, νομική, τέχνη, αρχιτεκτονική, επιστήμες, διπλωματία. Βλ. Νίκου Ματσούκας, *Ιστορίας της Βυζαντινής Φιλοσοφίας, (Με παράρτημα το σχολαστικισμό του δυτικού Μεσαίωνα)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 34 - 35 : «Θα έλεγα πως ο Πλάτων επέζησε στην ασκητική θεολογία, με τη διδασκαλία για τη μεταμόρφωση του λογιστικοῦ, του θυμοειδοῦς και του ἐπιθυμητικοῦ , και όχι στα χειρόγραφα και στους σχετικούς σχολιασμούς χωρίων»· σελ. 151 : «...ο έρωτας προς την ελληνική σοφία, εκρηκτικά παρουσιαζόμενος κατά ορισμένες εποχές και πραγματωνόμενος στις αναδιοργανώσεις των πανεπιστημίων και των σχολών, έχει μεγίστη σπουδαιότητα, και δεν αποτελεί απλώς κάποιες "αναγεννητικές" εξάρσεις παράλληλες προς τη θεολογία, και ανεξάρτητες από αυτήν. Με άλλα λόγια, αν τυχόν δεν υπήρχε αυτή η αφομοιωμένη κατά πρωτότυπο τρόπο ελληνικότητα από την τέχνη και τη θεολογία και την εκκλησιαστική ζωή, θα 'ταν αδιανόητες οι κατά καιρούς εμφανιζόμενες "αναγεννητικές" εξάρσεις και εκρήξεις»...ο Αρέθας και οι προγενέστεροι και μεταγενέστεροι του αποτελούν δείγματα ζωηρά ενός περιρρέοντος κλίματος, με άλλο λόγια της ελληνορθόδοξης πολιτιστικής εμπειρίας που δείχνουν την ταυτότητα του βυζαντινού πολιτισμού, δεν δημιουργούν ωστόσο αυτήν την ταυτότητα». Απολύτως σύμφωνο βρίσκει το Λίνο Μπενάκη και η μελέτη του Νίκου Ματσούκα *Το περιεχόμενο της Βυζαντινής Φιλοσοφίας. Κρίσεις πάνω στο έργο του Β. Ν. Τατάκη "η Βυζαντινή Φιλοσοφία"*, δημοσιευμένη στην Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. σελ. 391 - 405, 1992. Ο Μπενάκης συμφωνεί και με το περιεχόμενο αλλά και με τα κύρια χαρακτηριστικά της Φιλοσοφίας στο Βυζάντιο, όπως παρουσιάζονται από το Ματσούκα. Επιπλέον συμφωνεί και με την έντονη διάκριση της φιλοσοφία από τη θεολογία, την οποία δίνει με έμφαση ο καθηγητής Ματσούκας στο παραπάνω έργο του. Βλ. Λίνου Γ. Μπενάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία στην σύγχρονη έρευνα*, σελ. 9. Ο Καθηγητής του Αμβούργου Klaus Oehler θεωρεί ως ορόσημο για την έναρξη της Βυζαντινής Φιλοσοφίας είναι το 529 μ.Χ., έτος κατά το οποίο ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ιουστινιανός έκλεισε την Πλατωνική Ακαδημία σηματοδοτώντας φαινομενικά το τέλος αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Βλ. Klaus

Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, (από το βιβλίο «Μεσαιωνική φιλοσοφία. Σύγχρονη έρευνα και προβληματισμοί», μετάφραση Πολυτίμη - Μαρία Παλαιολόγου, Εκδ. Παρουσία, Αθήνα, 2000) [http : // www. Myriobiblos. gr/ texts/ greek Oehler - greek philosophy](http://www.Myriobiblos.gr/texts/greek/Oehler-greek-philosophy), σελ. 1. Ο Oehler τονίζει το φαινομενικά γιατί όπως σημειώνει : «η ελληνική φιλοσοφία δεν εξέπνευσε το 529 μετά από μία πορεία χιλίων χρόνων, αλλά αντιθέτως είχε μπροστά της μία δεύτερη χιλιετία περαιτέρω ανάπτυξης. Αυτή η δεύτερη μεγάλη φάση, η Βυζαντινή Φιλοσοφία, δεν μπορεί - όπως γινόταν κατά κανόνα ως σήμερα - να παρουσιάζεται απαξιωτικά ως μία απλή ιστορία αρχαιοελληνικών επιρροών σε χριστιανούς λογίους. Η Βυζαντινή Φιλοσοφία είναι κάτι πολύ περισσότερο : μία άμεση, ζωντανή συνέχεια της Ελληνικής Φιλοσοφίας κατά τη βυζαντινή περίοδο» Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 4.

[3] Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Πρός τούς διαβάλλοντας τάς ἁγίας εἰκόνας λόγοι τρεῖς*, [B. Kotter, Walter - De Gruyter 1975, t. III (Patristische Texte und Studien 17)] 11 1-8 : «Πού εὔρες ἐν τῇ Παλαιᾷ ἢ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὄνομα Τριάδος ἢ ὁμοούσιον ἢ μίαν φύσιν θεότητος τρανώς ἢ τρεῖς ὑποστάσεις αὐτολεξεί ἢ μίαν ὑπόστασιν τοῦ Χριστοῦ ἢ δύο φύσεις αὐτολεξεί; Ἄλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἰσοδυναμουσῶν λέξεων τῶν ἐν τῇ γραφῇ κειμένων ὤρισαν ταῦτα οἱ ἅγιοι πατέρες, δεχόμεθα καί τούς μή δεχόμενους ἀναθεματίζομεν». Η επανάληψη της λέξεως αὐτολεξεί δύο φορές σε μία σειρά δείχνει ακριβώς το γεγονός πως η αλήθεια του ευαγγελίου πρέπει να συνεχιστεί ανόθευτη, χωρίς καμία αλλοίωση, ενώ είναι δευτερεύον θέμα το πώς θα εκφραστεί εξωτερικά αυτή η αλήθεια.

<http://bitly.com/1Xozix7>